



# Çıkar Çatışması

---

DOÇ.DR. ÖNDER İLGİLİ

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ TIP TARİHİ VE ETİK ANABİLİM  
DALI

# Çıkar çatışması (Conflict of Interest)

---

- ❖ The National Academies (2003) Çıkar çatışması (Conflict of Interest): Bireyin hizmetleri ile çelişkiye düşmesine yol açacak, bireyin objektifliğini önemli oranda bozabilecek veya herhangi bir kişi ya da kuruluş lehine adil olmayan rekabete dayalı avantaj sağlayabilecek herhangi finansal ya da diğer tür çıkar.
- ❖ Bireyin doğru düşünmesini zayıflamadan da çıkar çatışması söz konusu olabilir. Çıkar çatışması için yeter koşul davranışlarının etkilenebilme, yanlışlanabilme olasılığıdır.
- ❖ Çıkar çatışmasını saptamada bir diğer ölçüt dışarıdan bakan bir üçüncü kişinin durum karşısında bireyin doğru düşünmesinin veya objektifliğinin etkilenebileceğini düşünmesidir.

# Çıkar çatışması (Conflict of Interest)

---

❖ Araştırmacı araştırmmanın herhangi bir safhasında çatışmaya düşebilir. Çıkar çatışması sadece **araştırmanın uygulanmasını değil, tasarımını, analizini, sonuçların raporlanmasını etkileyebilir.**

Örneğin çatışmaya düşmüş araştırmacılar sonuçların **yayımlanmasını erteleme** yada **yayımlamamayı** sonucunda kar sağlayacağı düşüncesi ile gerçekleştirebilirler. Bu tür davranışlar araştırma kayıtları ve bilginin gelişiminde yıkıcı sonuçlara yol açabilir.

# Finansal Çıkar Çatışması

---

❖ Finansal çıkar çatışması, bireyin **araştırma ile ilgili olarak önerdiği, uyguladığı ya da raporladığı şeyler kişisel finansal çıkarlarının değerini etkilediği durumlarda ortaya çıkar.**

❖ Tipleri:

- Bir özel ya da kamu kuruluşunda **hisse senedi sahibi olmak.**
- **Danışmanlık dahil olmak üzere hizmetlere karşılık olarak ödeme almak.**
- **Fikri mülkiyet hakları ve telif haklarına karşılık ödemeler.**

# Finansal Çıkar Çatışması

---

- ❖ Bir çıkar çatışmasından söz edebilmek için bahsi geçen çıkarlar ile bunlarla ilişkili araştırmanın bulunması gerekliliği vardır. Bunu ortaya çıkarma yolları arasında:
  - Araştırmanın şirket destekleyicilerinin olup olmadığı,
  - Araştırmada materyal, örnek veya fikri mülkiyeti bulunan şirketlerin varlığı,
  - Araştırma dolayısı ile **finansal olarak etkilenebilecek şirketlerin varlığı** önemlidir.
- ❖ Klinik düzlemde çıkar çatışması tipik olarak sağlık sağlayıcılarının **ilaç ya da tıbbi cihaz şirketleri ile finansal ilişki içerisine girmelerini** içerir ve bu düzen kişinin profesyonel kararlarını etkileme potansiyeli taşır. Örneğin **doktorun çıkarının bulunduğu şirket hastalarına reçete ettiği bir ürüne sahipse bu doktorun karar verme sürecindeki dürüstlüğüne dönük soru işaretleri oluşturur.**

# Kurumsal Çıkar Çatışması

---

- ❖ **Kurumsal çıkar çatışması (Institutional Conflict of Interest)** aynı zamanda **organizasyonlarda çıkar çatışması (organizational conflict of Interest)** olarak da adlandırılmaktadır. Örneğin bir akademik kurum aynı zamanda **kurumda yapılan araştırmalara destekçi olan şirketlerde finansal çıkarlar** tutmakta olsun. Bu finansal çıkarlar bir **yatırım portföyünde hisse senedi bulundurma, kuruma verilen hediyeler, şirketlerden ödenen telif ücretleri** biçiminde olabilir.
- ❖ Kurumsal çıkar çatışması aynı zamanda **kurumdaki yüksek yöneticilerin ya da yönetim kurulu üyelerinin finansal mülkiyetleri veya ilişkileri nedeni ile de oluşabilir**. Bu risk **organizasyonun etkisini bağışçuları ya da destekçileri açısından finansal kazançla sonuçlanacak ya da onlara yaranacak yönde araştırma sonuçlarını değiştirmek ya da baskılamak için kullanmasıdır**. Örneğin bir akademik kurum gelir yada bağışlarının büyük kısmını güvenlik araçları üreten bir şirkete yatırmış olabilir. Eğer bu kurumdan araştırmacılar bu cihazlarla ilgili çalışmalar yayınlarsa, bu çalışmalar kurumun şirketle finansal ilişkileri nedeni ile sorgulanır hale gelebilir.

# Finansal olmayan çıkar çatışmaları

---

❖ Çıkar çatışmalarının objektifliği etkilemesi için **mutlaka finansal olmaları gerekmez**. Örneğin akademik çıkar çatışmaları **belirli bir araştırma sonucuna aşırı bağlı hale gelme** ile oluşabilmektedir. Bu **doğrulama sapması (confirmation bias)** olarak adlandırılan ve birinin önyargılarını desteklemeyen verilerin **uygunsuz biçimde göz ardı edilmesi** ve **destekleyenlere ise aşırı değer verilmesi** olarak tariflenen durum ile sonuçlanabilir.

❖ **İnanç çatışması (Conflict of conscience)** ise **kişisel inançların objektiflikle karışması ile meydana gelir**. Bu genellikle **ahlaki boyutu olan tartışmalı bir konuyu incelerken ortaya çıkar**, bazı kök hücre araştırmaları ve askeri araştırmalar gibi. Konu başlığının doğası yanlı muhakeme potansiyeline sahiptir.

# Finansal olmayan çıkar çatışmaları

---

❖ **Kişisel çıkar çatışması (Personel conflict of interest)** bir kişi akrabaları, arkadaş ya da yakın tanıdıklarını içeren işle ilgili bir karar vermesi veya danışmanlık yapması durumunda oluşur. Örneğin kendi eşinin işe alınması kararına katılmak kişisel çıkar çatışması yaratır. Bir diğer örnek ise yakın bir akrabanın bir mezuniyet programına kabulüne karar vermektir. Özet olarak kişisel ilişkiler adil ve objektif olarak verilmesine ihtiyaç duyulan kararları etkileyebilir.



# Yükümlülük Çatışması

---

- ❖ Yükümlülük çatışmaları aynı zamanda **çaba (effort) ve ya zorunluluk (obligation) çatışmaları** olarak da adlandırılmaktadır.
- ❖ **Kişinin birincil işverenine karşı yükümlü olduğu işlerine engel görüntüsü veren ya da engelleyebilecek ödemeli yada ödemesiz dış aktiviteleri bulunduğu durumlarda ortaya çıkar.** Burada **temel kaygı kişinin profesyonel görevlerine yeterli zaman ayırıp ayırmamasıdır.** Bu çatışmalar üretkenlik kaybı, kişinin kariyerinin zarar görmesi ve işbirlikçilerine olumsuz etkilerle sonuçlanabilecektir.
- ❖ Örneğin **tam zamanlı öğrencilere bir akademiye (akademisyene) ait şirkette çalışmaları teklif edildiğinde yükümlülük çatışması ortaya çıkar.** Pek çok sorumluluğu bir arada götürmeye çalışma diğer potansiyel problemlerin yanında öğrencinin akademik performansının zarar görmesine neden olabilecektir. Diğer bir örnek olarak akademisyenler sıklıkla dışarıdaki kuruluşlarda ders vermekte, bu durum kendi çalışan olarak üstlendikleri sorumlulukları yerine getirmelerine engel olabilecektir.

# Vaka 1

---

Dr. Arzu Töre bir üniversitede araştırma projesi yürütmektedir. İlgili proje bir özel şirket tarafından desteklenmekte (finance edilmekte) ve şirketin yeni geliştirmekte olduğu bir ürünün test edilmesini konu almaktadır. Bu projeden ayrı olarak aynı özel şirket Dr. Arzu Töre'ye kendisini başka bir projede ücretli danışman olarak çalıştırmayı teklif eder.

- ❖ Dr. Arzu Töre danışman pozisyonunu kabul ederse bu bir çıkar çatışması yaratır mı?
- ❖ Dr. Arzu Töre'nin danışman pozisyonunu kabul etmeden önce atması gereken adımlar nelerdir?
- ❖ Dr. Arzu Töre'nin danışmanlığı konusunda çıkar çatışmasının yönetimi için neler yapılabilir? İzlenebilecek stratejiler nelerdir?

# Vaka 2

---

Burak Kemancı üniversitedeki danışmanı Dr. Arzu Töre kendisinden yeni kurulan şirketinde çalışmamasını ister. Burak Kemancı tam zamanlı olarak Dr. Arzu Töre'nin asistanı olarak çalışmaktadır.

- ❖ Burak Kemancı Dr. Arzu Töre'nin önerdiği pozisyonu kabul ederse bu bir yükümlülük çatışması oluşturur mu?
- ❖ Dr. Arzu Töre'nin durumu bir çıkar çatışması içermekte midir?
- ❖ Eğer Dr. Arzu Töre'nin durumunda bir çıkar çatışması var ise bu Burak Kemancı'yı kendi çatışmasını kurumuna bildirme sorumluluğundan muaf kılar mı?
- ❖ Burak Kemancı ile ilgili çatışma nasıl yönetilebilir?
- ❖ Burak Kemancı'nın gelecek yaz herhangi bir ders almaması ve kurumunda yarı-zamanlı çalışması, yukarıda geçen yükümlülük çatışmasına bakışımızı etkiler mi?

# Çıkar Çatışmaları Neden Sorunludur

---

❖ Araştırmacıların **dürüst ve doğru olmak gibi bir etik yükümlülükleri** vardır. Çıkar çatışması araştırmacıların araştırmayı sorumlu bir şekilde ve ahlaki bütünlüğünü zedelemekten yapabilmelerini tehdit etmektedir. Muhtemel etkileri arasında:

- Yanlılığa neden olması ya da **yanlılık** görünümü vermesi.
- Araştırma sonuçlarının ya da sunumunun sorgulanır, soru işaretli olmasını olasılığını arttırması.
- **Profesyonel ya da kurumsal itibarı zedelemesi.**
- **Destek fırsatlarının kaybına** yol açması.

# Çıkar Çatışmaları Neden Sorunludur

---

- ❖ İnsanların bilinçlerinin ötesinde etiğe aykırı davranışları, öngörülebilir, sistematik yollar bulunmaktadır.
- ❖ Kişisel çıkar kendilerine basit bir vicdani hata ile etiğe aykırı davranışa girişmeye götürebilecek ahlaki esneklik payı bırakan kişileri, **iyi niyetli insanları bilinçsiz olarak** yanıltmaktadır.
- ❖ Araştırmacılar **iyi niyetli olsalar da** yine de finansal ve kişisel çıkar yoluyla farkında olmadan yanlı olabilirler.
- ❖ Çıkar çatışması **hakem değerlendirmesi sürecinin ahlaki bütünlüğünün de altını oyabilmektedir**. Örneğin Science dergisi kişisel ya da finansal çıkar çatışması olan hakemleri o çalışmayı değerlendirmekten men etmektedir. Benzer kontrol araştırmalara destek verilmesi sürecinde yürütülen hakemlik için de geçerlidir.
- ❖ Çıkar çatışması **itibar kaybı ve toplum nazarında güven erozyonu** ile sonuçlanabilir. Bu riskler çatışmaların açıklanması ve uygun yönetimi ile azaltılabilir.

# Çıkar Çatışmalarına Yaklaşım ve Düzenleme

---

❖ Kurumsal mevzuatların içerik olarak aşağıdaki maddeleri içermesi önerilmektedir:

- **Nelerin çıkar çatışması teşkil ettiği**
- **Açıklanması gereken çıkarlar** kapsamına nelerin girdiği
- Açıklamanın ne şekilde ve kime yapılması gerektiği
- **İzin verilebilecek aktivitelerin** neler olduğu
- **Çatışmalar nasıl yönetilebileceği** ya da ortadan kaldırılabilabileceği.

❖ Çeşitli kurumların farklı mevzuatları olabilir ve çıkar çatışmalarını özellikle finansal olanları ele almak üzere komiteler oluşturabilirler.

# Çıkar Çatışmalarına Yaklaşım ve Düzenleme

---

- ❖ Araştırmacı kendi kurumunun nelerin yapılabilir, nelerin yapılamaz olduğuna dair politikalarına bakmalıdır. Çatışma olasılığı belirdiğinde bir danışman ya da yönetici ile görüşmekte yarar vardır.
- ❖ Kuruma **açıklamada bulunmak her zaman çıkar çatışmasının ilgili olduğu kişinin sorumluluğudur.** Sesiz kalıp açıklanmayan bir çıkar çatışmasının ileri tarihte ortaya çıkmasını beklemektense, durumun tüm ayrıntılarını açıklayarak bir çıkar çatışması olup olmadığının ortaya çıkarılması daha iyidir.

# Çıkar Çatışmalarının Yönetimi

---

- ❖ Tüm çatışmalar için öğrenilmesi en önemli olan şey **hangi aktivitelerin izin verilebilir olduğu** ve bu konuda **kimin bilgilendirilmesi gerektiği**dir.
- ❖ Bir çatışmaya dönüşebilecek durumla karşılaşan kişinin izlenebilecek en iyi yolun saptanmasına dönük olarak, kurumsal çıkar çatışması politikalarını esas alması ve **bir danışman ya da yönetici ile görüşmesi** gerekmektedir.
- ❖ Farklı çatışmalar durumun ciddiyetine göre bir spektrumda yerleşmektedir, buna göre **çatışmanın yönetimi çatışmanın doğası ve olası potansiyel etkisine göre belirlenecektir. Durumun ciddiyetine ilişkin bir ölçüt finansal çıkarın miktarıdır.**

Büyük çıkarın daha büyük yanlılık riski getireceği düşünülmektedir. Bazı finansal çıkarların hesap edilmesi güç hatta imkansızdır. Örneğin araştırmacı kurulan bir şirketin özsermayesinde olabilir, şirketin işleri iyi giderse payı milyonlar değerinde olabilir. Eğer şirketin işleri kötü giderse bu pay değersiz de olabilir.



# Çıkar Çatışmalarının Yönetimi

---

- ❖ Durumun ciddiyetine ilişkin bir diğer ölçüt ise araştırmancının gelmiş olduğu aşamadır. Örneğin **araştırmacı ürünü pazara getirmeye yakınsa araştırmancının başlangıcına göre finansal kazanç olasılığı daha yüksektir**. Bu bir **çatışmayı şiddetlendirebilir** ve uygun yönetimi ya da ortadan kaldırılması gerekebilir.
- ❖ **Araştırmancının türü** de çatışma yönetimi açısından önem taşımaktadır. Çıkar çatışması içeren insan gönüllüleri üzerinde yeni bir ilaç çalışması, katılımcıları istismar ve zarardan korumak adına çok daha karmaşık yönetim planlarını gerektirebilir.

# Yönetim Stratejileri

---

- ❖ Araştırmacılar çıkar çatışmasını belirleyip bunu açıkladıktan sonra kurumun bunu değerlendirmesi ve sınıflandırması gerekmektedir. Bu işlem **genellikle bir çıkar çatışmaları komitesi tarafından çatışmanın yönetilebilir olup olmadığının saptanması** ile sürmektedir.
- ❖ Eğer çatışmanın yönetilebilir olmadığına karar verilirse ortadan kaldırılması gerekir.

# Yönetim Stratejileri

---

Çıkar çatışmalarını yönetmeye ya da ortadan kaldırmaya en sık başvurulan yollar:

- Çatışmayı destek başvurusu, yayın ve sunumlarda **açığa vurmak**.
- Çatışmayı araştırma için gönüllü olan insan katılımcılara açıklamak.
- Araştırmayı **denetlemek üzere bağımsız birini atamak**.
- Toplanan **veriler için bağımsız analizler uygulamak**.
- **Finansal çıkarı belirli bir miktarla sınırlamak**.
- Çatışmaya dahil olan **araştırmacının rolünü kısıtlamak**.
- Finansal çıkarı azaltmak.
- Çatışmada yer alan **araştırmacıyı araştırmadan çıkartmak**.

❖ Benzer şekilde yükümlülük çatışmaları da **dış aktivitelerin sınırlandırılması** ile çözülebilir.

